

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวความคิดและวิธีการวิเคราะห์ที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง "บทบาทและแนวโน้มการเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้าและการลงทุนของเมืองอุดรธานี" ได้นำทฤษฎี แนวความคิดและวิธีการต่างๆที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา โดยแบ่งออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่

1. แนวความคิดที่เกี่ยวกับเมือง
2. แนวความคิดเกี่ยวกับการใช้ที่ดินภายในเมือง
3. ทฤษฎีแหล่งกลาง
4. ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศ
5. วิธีการวิเคราะห์การเติบโตทางเศรษฐกิจของเมือง

2.1 แนวความคิดที่เกี่ยวกับเมือง

เมือง หมายถึง เขตชุมชนที่มีประชากรอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น มีอาณาเขตที่แน่นอน มีความเจริญมากกว่าบริเวณรอบนอกที่เป็นชนบท ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองประกอบอาชีพที่มีใช้เกษตรกรรม เมืองเป็นศูนย์กลางของการผลิต การจำหน่ายสินค้าและบริการ ตลาดปัจจัยการผลิต การคมนาคมขนส่ง และการติดต่อสื่อสาร การบริหารการปกครอง ศิลปวัฒนธรรม และการบริการสาธารณสุขในด้านต่างๆ การก่อตัวของเมืองเกิดจากแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการ¹ ได้แก่

1. เมืองจะก่อตัวขึ้นในตำแหน่งที่มีความสะดวกในการคมนาคมติดต่อ โดยเฉพาะบริเวณชุมทางที่มีคมนาคมขนส่งต่างชนิดมารวมกัน ก่อให้เกิดแรงดึงดูดให้ประชากรอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ขยายจนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ โดยมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ การค้าและบริการ
2. เมืองจะก่อตัวขึ้นในตำแหน่งหรือทำเลที่มีสภาวะแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสม และเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของประชากรในชุมชน
3. มนุษย์มีความรู้ ความสามารถ วิธีการและเทคโนโลยี สามารถปรับสภาพพื้นที่ธรรมชาติที่ขาดความเหมาะสมให้เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานได้

พัฒนาการของเมืองเริ่มแรกหลายแห่งของโลกเกิดขึ้นบริเวณลุ่มน้ำต่างๆในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ปัจจัยสำคัญที่สุดในการกระตุ้นให้เกิดเมืองในสมัยเริ่มแรก คือ ผลผลิตส่วนเกิน ซึ่งเป็นผลผลิตที่เหลือเกินระดับความต้องการของประชากรในเมือง และสามารถนำส่วนเกินไปเลี้ยงดูผู้ที่ประกอบอาชีพอื่นซึ่งมิใช่เกษตรกร เมืองเติบโตโดยอาศัยการค้าจากการผลิตทางการเกษตร โดยมีปัจจัยที่เอื้ออำนวย ได้แก่

¹ ประจักษ์ สุคนธ์ดิษฐ์, เศรษฐศาสตร์เมืองและภูมิภาค (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมศาสตร์, 2537), หน้า 403

² สาท เสนาณรงค์, ชุมชนเมืองกับเมือง (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไต้ฝุ่นเสวี, 2534), หน้า 6

1. องค์ประกอบด้านกายภาพ คือ ชุมทางคมนาคมและลุ่มน้ำต่างๆ
2. การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิวัติทางการเกษตร ทำให้เกิดผลผลิตส่วนเกิน
3. กระบวนการทางสังคม มีการจัดระเบียบและเกิดสถาบันทางสังคมขึ้น
4. ระบบการแบ่งแรงงาน เกิดอาชีพใหม่ขึ้นในเมืองแทนการเกษตร เมืองมีความหลากหลายของกิจกรรม และอาชีพของผู้คนที่อาศัยอยู่ในเมือง
5. รูปแบบการใช้ที่ดินในเมือง แตกต่างจากชนบทโดยรอบ กิจกรรมแต่ละประเภทภายในเมืองมีทำเลที่ตั้งเฉพาะกิจกรรม
6. ความหนาแน่นประชากร เมืองเป็นแหล่งรวมประชากรจำนวนมาก และมีความหนาแน่นประชากรสูง

สำหรับเรื่องวิวัฒนาการเมือง มีผู้ศึกษา คือ Taylor ในปี 1959 โดยพิจารณาจากโครงสร้างในเมืองซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ระดับ³ คือ

1. ขั้นทารก เมืองเริ่มต้นด้วยการรวมตัวเป็นชุมชนขนาดเล็ก ในเมืองยังไม่มีการแบ่งการใช้ที่ดินอย่างชัดเจน
2. ขั้นวัยรุ่น ในเมืองมีการแบ่งแยกการใช้ที่ดินเป็นบริเวณที่พักอาศัย แต่มีอุตสาหกรรมรวมอยู่ในครัวเรือน
3. ขั้นผู้ใหญ่ โครงสร้างในเมืองแบ่งเป็นที่พักอาศัย พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมอย่างเด่นชัด
4. ขั้นชรา โครงสร้างในเมืองเสื่อมโทรม เนื่องจากการเติบโตอย่างเต็มที่

บางเมืองอาจมีวิวัฒนาการเมืองเพียงขั้นแรก แล้วสิ้นสุด ไม่มีการพัฒนาการเป็นเมืองในขั้นต่อไปได้ หรือบางเมืองอาจมีวิวัฒนาการเพียงขั้นผู้ใหญ่ ไม่ปรากฏการเสื่อมโทรมของเมือง เนื่องจากเมืองมีการพัฒนาอยู่เสมอ เมืองก่อตัวจากชุมชนเล็กๆ จนพัฒนามาเป็นเมืองขนาดใหญ่ แต่การเติบโตจนเป็นเมืองขนาดใหญ่นั้นจะเกิดขึ้นกับบางเมืองเท่านั้น ที่มีปัจจัยเอื้ออำนวยต่อการเติบโต ซึ่งมีการศึกษาถึงปัจจัยที่ทำให้เมืองเติบโต โดยเมืองจะมีลักษณะ ได้แก่⁴

1. ลักษณะทำเลที่ตั้งทางภูมิศาสตร์
2. เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมและการสื่อสาร
3. การได้เปรียบจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจ
4. การเป็นศูนย์รวมทางสังคม
5. การเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจปกครอง

³ เดวิด ฮาเวลลาร์ แนวทางการใช้ที่ดินชุมชนเพื่อผลประโยชน์ของเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ วิทยาลัยสหวิทยาเขตศึกษาศาสตร์ วิทยาลัยพัฒนศาสตร์สุโขทัย (2538) หน้า 7

⁴ ประจักษ์ สุนตะสิงห์, เอกสารการประชุมวิชาการของเมืองและภูมิภาค หน้า 4-6

สำหรับบทบาทและหน้าที่ของเมือง แต่ละแห่งแตกต่างกันซึ่งเมืองเป็นพื้นที่ศูนย์กลางในการรวบรวมสินค้าและบริการต่างๆเป็นจำนวนมาก เมืองมีหน้าที่โดยทั่วไป คือ เป็นศูนย์กลางจำหน่ายสินค้าและให้บริการแก่ประชากรที่อาศัยอยู่ภายในเมือง และที่อาศัยในบริเวณทุ่งเกษตรกรรมโดยรอบตัวเมือง แต่เมืองบางแห่งจะมีหน้าที่เฉพาะเมือง โดยแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ⁵ ได้แก่

1. เมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง
2. เมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรม เช่น ศูนย์กลางทางศาสนา ศูนย์กลางทางการศึกษา ศูนย์กลางทางศิลปะและวัฒนธรรม
3. เมืองที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการคมนาคมขนส่ง
4. เมืองที่ทำหน้าที่ในการผลิต หรือ เมืองอุตสาหกรรม
5. เมืองที่ทำหน้าที่ในการป้องกันภัย หรือ เมืองหน้าด่าน
6. เมืองที่ทำหน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางของการพักผ่อนหย่อนใจ

นอกจากนี้ยังมีการแบ่งบทบาทและหน้าที่ของเมืองในประเทศไทย โดยใช้เกณฑ์จากอาชีพของประชากรที่อยู่ในวัยทำงาน⁶ ซึ่งสามารถแบ่งบทบาทและหน้าที่ของเมืองออกเป็น 9 ประเภท คือ การเกษตร การประมง และการป่าไม้ , การเหมืองแร่ , การอุตสาหกรรม , การก่อสร้าง , การสาธารณสุข , การค้า , การขนส่ง การบริการ และอื่นๆ

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับการใช้ที่ดินในเมือง

แนวทางการใช้ประโยชน์ที่ดินในเมืองเป็นไปเพื่อกิจการทางธุรกิจการค้า การอุตสาหกรรม ที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการ ถนน โรงเรียนและสาธารณสถานต่างๆ การใช้ที่ดินแต่ละประเภทจะมีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมแตกต่างกันไป และการใช้ที่ดินประเภทเดียวกันมีเกณฑ์การเลือกที่ตั้งตามความเหมาะสมแตกต่างกันไป ทำให้เกิดการเกาะกลุ่มของการใช้ที่ดินประเภทเดียวกันในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งของเมือง ซึ่งภายในเมืองมีลักษณะการใช้ที่ดินประเภทต่างๆ โดยแบ่งสัดส่วนดังนี้⁷

1. การใช้ที่ดินเพื่อการค้า ทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมที่สุดอยู่บริเวณใจกลางเมือง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความสะดวกในการเข้าถึงมากที่สุด มีโครงข่ายคมนาคมหนาแน่นที่สุด เกิดความสะดวกในการรับและกระจายสินค้าและบริการออกสู่พื้นที่โดยรอบ จึงเกิดการเกาะกลุ่มตั้งร้านค้าต่อเนื่องจนเป็นย่านการค้าใหญ่ในตัวเมืองทุกๆเมือง พื้นที่เพื่อการค้าควรมีประมาณ ร้อยละ 8 - 12 ของพื้นที่เมืองทั้งหมด
2. การที่ดินประเภทถนนภายในเมือง บริเวณภายในตัวเมืองที่ต้องการโครงข่ายถนนมากที่สุด คือ เขตที่อยู่อาศัยและเขตการค้าในตัวเมืองที่มีความหนาแน่นสูง โดยพบว่าบริเวณใจกลางเมืองซึ่งเป็นย่านการค้า จะมีโครงข่ายถนนหนาแน่นมากและจะเบาบางเมื่อออกสู่ชานเมือง ถนนภายในเมือง ควรมีการใช้ที่ดินประมาณ ร้อยละ 7 - 21 ของพื้นที่เมือง

⁵ สาท เสนาณรงค์ , ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเมือง , หน้า 2/

⁶ ผดุงชัย พงศ์ประยูร , การตั้งถิ่นฐานชุมชนและแนวปฏิบัติ (กรุงเทพฯ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2527) , หน้า 190

⁷ กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย , มาตรฐานและส่วนประกอบด้านผังเมืองกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ กรมการผังเมือง , 2540)

3. การใช้ที่ดินเพื่ออยู่อาศัย พื้นที่ที่เหมาะสม คือ บริเวณที่อยู่ห่างจากการจราจรคับคั่ง ห่างจากเสียงรบกวน และห่างจากสภาวะอากาศเสียในตัวเมือง บริเวณที่อยู่อาศัยของตัวเมืองจะตั้งในพื้นที่ขอบย่านการค้าต่อเนื่องไปถึงเขตชานเมือง โดยที่ทุกบริเวณของที่อยู่อาศัยจะมีโครงข่ายถนนเชื่อมโยงติดต่อกับใจกลางเมืองได้สะดวก พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยควรมีการใช้ที่ดินประมาณ ร้อยละ 40 - 60 ของพื้นที่เมือง

4. การใช้ที่ดินประเภทอุตสาหกรรม หากเป็นอุตสาหกรรมเบาที่ใช้พื้นที่ประกอบการน้อย มีเสียงรบกวนและมีของเสียออกจากโรงงานน้อย สามารถตั้งอยู่บริเวณรอบนอกของย่านการค้าในเมือง แต่หากเป็นอุตสาหกรรมหนักซึ่งต้องใช้พื้นที่กว้าง ก่อเสียงรบกวนและมีของเสียออกจากโรงงานมาก มักตั้งอยู่บริเวณชานเมืองที่มีการคมนาคมสะดวก การใช้ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมควรมีประมาณร้อยละ 6 - 12 ของการใช้ที่ดินภายในเมือง

5. การใช้ที่ดินเพื่อบริการสาธารณะ เช่น ควรมีการใช้ที่ดินประเภทประมาณร้อยละ 5 - 12 ของพื้นที่เมือง

6. การใช้ที่ดินประเภทสถานบันการศึกษา ควรมีการใช้ที่ดินประมาณร้อยละ 7 ของพื้นที่เมือง

7. การใช้ที่ดินประเภทที่โล่งเพื่อนันทนาการและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ควรมีการใช้ที่ดินประมาณร้อยละ 15 - 25 ของพื้นที่เมือง

8. การใช้ที่ดินเพื่อสำรองใช้ ควรมีการใช้ที่ดินประมาณร้อยละ 12 ของพื้นที่เมือง

การกำหนดแนวทางและรูปแบบการใช้ที่ดินที่เหมาะสมของเมืองในอนาคต จะมาจากนโยบายการใช้ที่ดินซึ่งต้องคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

1. รูปแบบการใช้ที่ดินของเมืองในปัจจุบัน ที่ตั้งกิจกรรมและความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องของกิจกรรม ซึ่งปัจจัยดังกล่าวจะทำให้ทราบแนวโน้มทิศทางการขยายตัวและรูปแบบการใช้ที่ดินในอนาคต

2. แนวโน้มการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของประชากรเมืองในอนาคต ซึ่งใช้เป็นแนวทางสำหรับคาดประมาณการใช้ที่ดินในอนาคต

3. ลักษณะรูปแบบการใช้ที่ดินสำหรับเมืองในอนาคต ขึ้นกับปัจจัย 3 ประการคือ วัตถุประสงค์ของการวางแผน , ข้อจำกัดต่างๆด้านกายภาพ เศรษฐกิจและสังคมซึ่งมีผลต่อการพัฒนา และประการสุดท้าย คือ ระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ซึ่งกำหนดโดยนักผังเมือง

สำหรับการใช้ที่ดินในประเทศไทย หน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย ได้แบ่งประเภทการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในเขตผังเมืองรวม¹⁰ ดังนี้

1. ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย
2. ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม
3. ที่ดินประเภทสถาบันราชการ , การสาธารณสุขและการสาธารณสุขโรค
4. ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา
5. ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา
6. ที่ดินประเภทที่โล่งเพื่อนันทนาการและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

¹⁰ เอกชัย มาศกานกร และอภินันท์ วัฒนศิริ, การวางแผนผังเมืองรวม, จังหวัดสุพรรณบุรี, หน้า 10

¹¹ กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย, คู่มือการวางผังเมือง, เล่มที่ 3, สิ่งพัฒนาชุมชนสุขาภิบาล (กรุงเทพฯ : กรมการผังเมือง, 2538) หน้า 88

7. ที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม

นอกจากนี้ยังสามารถกำหนดการใช้ที่ดินเพิ่มเติมในพื้นที่เฉพาะ เช่น

1. ที่ดินประเภทที่พักอาศัยกึ่งเมืองกึ่งชนบท
2. ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมในครัวเรือน
3. ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมปลอดมลพิษ
4. สวนป่าชุมชน
5. พื้นที่ฉนวนรักษาสภาพแวดล้อม

2.2.1 รูปแบบการใช้ที่ดินประเภทการค้าและบริการ

กิจกรรมการค้าและบริการเป็นกิจกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในเมือง ซึ่งมีการใช้พื้นที่ประมาณร้อยละ 8 - 12 ของพื้นที่เมืองทั้งหมด ลักษณะเด่นของการใช้ที่ดินเพื่อประกอบกิจการทางการค้า คือ เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไหลล้นตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงสุด จึงทำให้ที่ดินมีราคาสูง การใช้ที่ดินจะขยายตัวในแนวตั้ง และการใช้ที่ดินประเภทดังกล่าวจะหนาแน่นบริเวณใจกลางเมือง เนื่องจากมีโครงข่ายคมนาคมสมบูรณ์ ทำให้สะดวกในการเข้าถึง และจะเบาบางลงเมื่อออกสู่ชานเมือง สามารถแบ่งรูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อการค้าและบริการออกเป็น 3 ประเภท¹⁰ คือ

1. ศูนย์กลางธุรกิจการค้าหลักของเมือง

เป็นย่านการค้าที่ใหญ่ที่สุดในตัวเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของร้านค้าและสำนักงานทางธุรกิจการค้าต่อเนื่องเป็นพื้นที่กว้างที่สุดในตัวเมือง และเป็นบริเวณที่รวมจำนวนสินค้าและบริการต่างๆ ไว้มากที่สุดในตัวเมือง เขตศูนย์กลางเมืองจะมีลักษณะพิเศษ การใช้ที่ดินหนาแน่นสูงและขยายตัวในแนวตั้ง , ช่วงเวลากลางวันจะเป็นพื้นที่ที่รวมผู้คนจำนวนมาก รวมทั้งมีโครงข่ายคมนาคมสมบูรณ์ที่สุดในเมือง

2. ย่านการค้าตามแนวถนน

เมื่อเมืองขยายตัว จะมีการตัดถนนหลักออกจากศูนย์กลางธุรกิจการค้าเข้าสู่เขตชานเมือง เป็นเส้นทางที่เชื่อมการติดต่อระหว่างประชากรในเขตชานเมืองกับศูนย์กลางเมืองได้สะดวกและรวดเร็ว ซึ่งบริเวณถนนสายหลักถือว่าเป็นตำแหน่งที่มีความสะดวกในการเข้าถึง ทำให้เกิดร้านค้าตามแนวถนนสายหลักของเมือง และตามตำแหน่งทางแยกมุมถนนจะเกิดร้านค้าเล็กๆขึ้น

3. ย่านการค้าประเภทอื่นๆในเขตตัวเมือง

จะเกิดขึ้นเฉพาะภายในเมืองใหญ่ มีการใช้ที่ดินเพื่อการค้าเป็นกรณีพิเศษ 2 ประเภท คือ การรวมกลุ่มของร้านขายสินค้าและบริการประเภทเดียวกันในบริเวณในบริเวณหนึ่งของเมือง และการสร้างศูนย์การค้า (Shopping Centre) เพื่อรวมเอากิจกรรมทางการค้าและบริการต่างๆเข้ามาตั้งในพื้นที่หลังคาเดียวกัน ทำให้เกิดความสะดวก รวดเร็วและประหยัดบริการแก่ลูกค้า

¹⁰ สาท เสนาณรงค์, ขวางคูเมืองสัมพันธ์กับเมือง หน้า 55

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาถึงการแบ่งรูปแบบและโครงสร้างการค้าปลีกและการค้าส่งในเมือง โดยรูปแบบโครงสร้างการค้าปลีกในเมืองออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ย่านการค้าแบบมีลำดับขั้น (Hierachy)

ศูนย์การค้ากระจายทั่วพื้นที่เพื่อให้บริการแก่ผู้บริโภค แต่ละศูนย์กลางจะมีพื้นที่การค้าของตนเอง โดยศูนย์การค้าระดับต่ำจะซ่อนอยู่ภายใต้ศูนย์กลางระดับสูง และศูนย์กลางทั้งหมดจะอยู่ภายใต้อิทธิพลย่านธุรกิจกลาง ย่านการค้าแบบมีลำดับขั้นแบ่งออกเป็น 5 ระดับ¹¹ เรียงตามลำดับดังนี้ ร้านขายของที่จำเป็น (Convenience Stores) , ศูนย์กลางธุรกิจละแวกบ้าน (Neighborhood Business Centres) , ศูนย์กลางธุรกิจชุมชน (Community Bussiness Centres) , ศูนย์การค้าภูมิภาค (Regional Shopping Centres) และ ย่านธุรกิจกลาง (Central Business Districts)

2. ย่านการค้าที่ขยายตัวตามแนวถนน (Commercial Ribbon Development)

ย่านการค้าจะขยายไปตามถนนสายหลักต่างๆในเมือง คือ ถนนสายดั้งเดิม , ถนนสายหลักที่เชื่อมระหว่างเมืองกับภูมิภาคโดยรอบ , ถนนที่ตัดสู่บริเวณชานเมือง และทางหลวงรอบเมือง ซึ่งร้านค้าและบริการตั้งอยู่บริเวณสองฝั่งของถนน เนื่องจากมีความสะดวกในการเข้าถึง

3. ย่านการค้าพิเศษ (Specialized Area)

เป็นย่านการค้าที่มีร้านค้าและบริการประเภทเดียวกันรวมกลุ่มกัน โดยที่แต่ละร้านจะเป็นอิสระต่อกันแต่ในการประกอบกิจกรรมจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด

สำหรับรูปแบบและโครงสร้างการค้าส่งในเมือง มีผู้ที่ศึกษา คือ Vance (1970) โดยศึกษาในรัฐแคลิฟอร์เนีย และจำแนกย่านการค้าส่งออกเป็น 5 ย่าน¹² ได้แก่

1. ย่านท่าเรือ สถานีรถไฟ สถานีรถยนต์ ซึ่งเป็นชุมทางคมนาคม
2. ย่านแหล่งผลิต มักพบที่บริเวณขอบของการค้าปลีกตอนในของเมือง ที่มีการคมนาคมสะดวก ส่วนใหญ่เป็นที่รวมสินค้าจำพวกอาหารสด ผักผลไม้
3. ย่านการค้าส่งที่ให้บริการรวดเร็ว มักตั้งในบริเวณที่มีการคมนาคมสะดวก มีลูกค้าหนาแน่น เป็นสินค้าจำพวกที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วตามสมัย เช่น เสื้อผ้า เทปเพลง หรือ เป็นสินค้าที่ความต้องการรีบด่วน เช่น ยา อะไหล่รถยนต์
4. ย่านการค้าส่งสินค้าหรือวัตถุดิบเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม
5. ย่านการค้าส่งแถบชานเมือง

สำหรับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการใช้ที่ดินประเภทการค้า แบ่งออกเป็น 3 ประเภท¹³ ได้แก่

1. ปัจจัยทางกายภาพ ซึ่งประกอบด้วย ระบบคมนาคม ระบบสาธารณูปโภค ประเภทของการใช้ที่ดินในบริเวณข้างเคียง ความสะดวกในการเข้าถึง และความเป็นศูนย์กลางเมือง

¹¹ Gallion Elener, The Urban Pattern (New York : D Van Nostrand , Ltd , 1963) , P 270

¹² ชะนิ วยสิ ภูมิศาสตร์เมือง (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง , 2528) , หน้า 172 - 173

¹³ กิจวิเศษ ไทวอลส, อิทธิพลของศูนย์กลางต่อรูปแบบเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่ (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษากิจการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) , หน้า 23 - 26

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ซึ่งประกอบด้วย ราคาที่ดิน ค่าเช่า เงินลงทุน ผลตอบแทนและผลประโยชน์ที่ได้รับ และความเกี่ยวข้องเชิงแข่งขันหรือส่งเสริมกัน

3. ปัจจัยทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย จำนวนประชากร ลักษณะประชากร ความปลอดภัยและกฎหมายบังคับ

2.2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างของเมือง

แนวความคิดเกี่ยวกับโครงสร้างภายในเมือง เป็นการศึกษาลักษณะการใช้ที่ดิน การขยายตัวและการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆภายในเมือง โดยเลือกศึกษาทฤษฎีหลายศูนย์กลาง (Multiple Nuclei Theory) เนื่องจากสอดคล้องกับโครงสร้างของเมืองในปัจจุบัน ผู้ที่เสนอทฤษฎีหลายศูนย์กลางคือ Chauncy D. Harris and Edward I. Ullman (1945) สาระสำคัญของทฤษฎี คือ บริเวณที่เป็นศูนย์กลางเมือง (Nuclei) มิได้เกิดขึ้นเพียงแห่งเดียวในเมือง แต่จะมีศูนย์กลางหลายแห่งกระจายออกไปตามบริเวณที่มีเส้นทางคมนาคมสะดวก และศูนย์กลางที่กระจายออกไปจะเป็นจุดเริ่มต้นของการขยายตัวของเมือง การใช้ที่ดินมีลักษณะเป็นบริเวณ หรือเป็นหย่อม สามารถจำแนกการใช้ที่ดินตามแนวทฤษฎี เป็น 9 บริเวณ¹⁴

1. ย่านธุรกิจการค้า (Central Business District)
2. ย่านค้าส่งและอุตสาหกรรมขนาดย่อม (Wholesale Light manufacturing)
3. เขตที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีรายได้น้อย (Low Income Residential)
4. เขตที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีรายได้ปานกลาง (Medium Income Residential)
5. เขตที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีรายได้สูง (High Income Residential)
6. เขตอุตสาหกรรมหนัก (Heavy Manufacturing)
7. เขตศูนย์กลางการค้าที่กระจายไปจากศูนย์กลางใหญ่ของเมือง (Outlying Business District)
8. เขตที่อยู่อาศัยชานเมือง (Residential Suburb)
9. เขตอุตสาหกรรมชานเมือง (Industrial Suburb)

¹⁴ นันทวัลย์ กิจวิภากรกุล, คู่มือสาธิตวางแผนผังเมือง (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2528) หน้า 68

2.2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับรูปแบบการขยายตัวของเมือง

แนวความคิดเกี่ยวกับรูปแบบการขยายตัวของเมือง มีความสัมพันธ์กับหน้าที่ของเมือง แต่ลรูปแบบการขยายตัวของเมืองย่อมมีข้อได้เปรียบและข้อเสียเปรียบแตกต่างกันทั้งในเรื่องการสัญจร ที่เว้นว่าง ตลอดจนความชัดเจนของแต่ละย่าน รูปแบบการขยายตัวของเมือง แบ่งเป็น 5 รูปแบบ¹⁵ ได้แก่

1. ตารางกริด (Grid Patterns)

ประกอบด้วยแนวพัฒนา 2 แนว ซึ่งตัดกันที่บริเวณศูนย์กลาง มักพบในเมืองขนาดเล็ก เป็นระบบถนนที่ประหยัด แบ่งการใช้ที่ดินได้เหมาะสมกับเมืองที่ขยายตัวช้า แต่มีปัญหาเรื่องความคล่องตัวของการจราจรภายในเมือง เนื่องจากไม่ได้แบ่งระบบถนนสายหลัก และถนนสายรอง ไม่มีบริเวณศูนย์กลางและในขณะเดียวกันก็มีจุดตัดของถนนมากเกินไป การแก้ไขสามารถทำได้โดยการจัดระบบการจราจรให้เป็นการเดินทางเดียว

2. วงกลม (Radial Patterns)

ประกอบด้วยถนนวงแหวนและถนนรัศมี ที่มีแนวการพัฒนาออกจากศูนย์กลางเมือง รูปแบบนี้มักพบในเมืองขนาดใหญ่

3. แนวยาว (Linear Patterns)

รูปร่างของเมือง ตามแนวยาวมักเป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของเมือง หรือเป็นผลมาจากแนวเส้นทางคมนาคมหลัก ซึ่งแผ่ออกไปตามแนวยาว

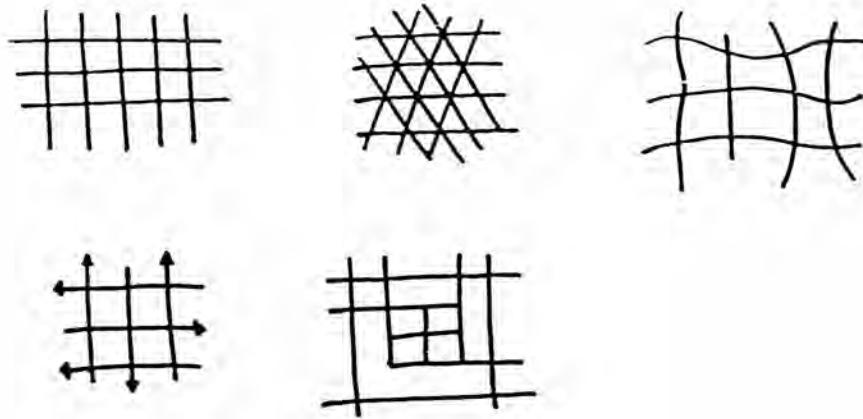
4. รูปดาว (Star Patterns)

มีลักษณะคล้ายวงกลมและรัศมี แต่แทนที่จะมีถนนวงแหวนกลับเป็นที่เว้นว่างแทน เป็นระบบถนนที่มีโครงข่ายถนนมุ่งสู่ศูนย์กลาง (CBD) ภายในเมืองจะมีปริมาณการจราจรมาก ระบบถนนดังกล่าวจะมีปัญหาบริเวณศูนย์กลาง การแก้ปัญหาโดยการกระจายปริมาณการจราจรไปยังรอบนอกเมือง ระบบถนนดังกล่าวมีสภาพการจราจรดีกว่าแบบตารางกริด และการเดินทางเข้าสู่ศูนย์กลางเมืองเป็นไปอย่างสะดวก

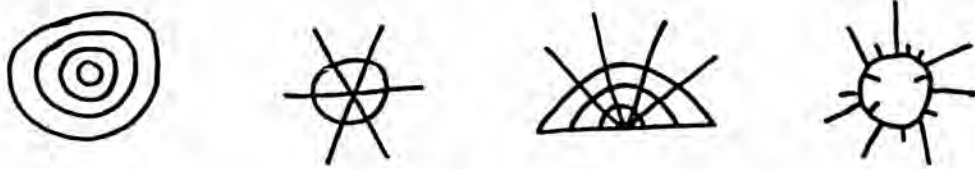
5. เมืองปริวาร (Galaxy Pattern)

กลุ่มชุมชนเมืองขนาดใหญ่เคียงกันกระจายตัวอยู่รอบเมืองศูนย์กลางขนาดใหญ่ หรือเมืองแม่

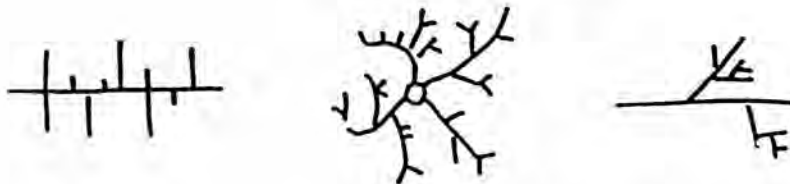
¹⁵ Kevin Lynch, *Site Planning* (Massachusetts Institute of Technology, 1977), p. 121 - 124

ตารางกริด (Grid Patterns)

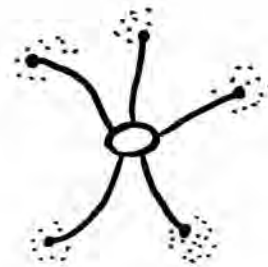
วงกลม (Radial Patterns)

แนวยาว (Linear Patterns)

รูปดาว (Star Pattern)

เมืองบริวาร (Galaxy Patterns)

ภาพที่ 2.1 รูปแบบการขยายตัวของเมือง

ที่มา : Kevin Lynch , Site Planning , 1977

2.3 ทฤษฎีแหล่งกลาง (Central Place Theory)

Walter Christaller (1933) ศึกษาการตั้งถิ่นฐานบริเวณทางตอนใต้ของประเทศเยอรมันนี้ และเสนอทฤษฎีแหล่งกลางเพื่อใช้อธิบายระบบเมือง และบทบาทหน้าที่ของเมือง โดยกล่าวถึงโครงสร้างภายนอกเมือง ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา คือ จำนวน ขนาด หน้าที่และระยะทางของแต่ละย่านกลาง ซึ่งผลการศึกษาก็จะเป็นจริงตามทฤษฎีหากเป็นไปตามข้อตกลงเบื้องต้น ดังนี้¹⁶

1. พื้นที่ภูมิประเทศเป็นที่ราบ (Isotropic Plain) คือบริเวณที่มีการคมนาคมโดยรอบสะดวกเท่ากัน ทำให้การเดินทางเข้ามาได้ทุกทิศทาง ไม่มีการได้เปรียบเสียเปรียบของพื้นที่แต่ละบริเวณ
2. การกระจายและอำนาจการซื้อของประชากรเท่ากัน
3. ประชากรเดินทางไปซื้อสินค้าและรับบริการในย่านกลางที่ระยะใกล้ที่สุด

การกำหนดขอบเขตการให้บริการของย่านกลาง พบว่าย่านกลางที่มีขนาดหรือลำดับเดียวกันจะกระจายในลักษณะรูปหกเหลี่ยม (Hexagonal) ล้อมรอบย่านกลางระดับสูงกว่า เพราะย่านกลางที่มีลักษณะรูปหกเหลี่ยมสามารถให้บริการครอบคลุมพื้นที่ได้ทั่วถึงและบริเวณบริการของย่านกลางแต่ละลำดับจะให้บริการแก่พื้นที่โดยรอบเป็นรูปหกเหลี่ยมเช่นกัน

Herbert G. Kariel and Patricia E . Kariel (1972) อธิบายเพิ่มเติมจากทฤษฎีแหล่งกลางเกี่ยวกับความเป็นแหล่งกลางในแนวใหม่โดยใช้ ปริมาณสินค้าและบริการต่างๆที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นเครื่องชี้วัด และสรุปสาระสำคัญคือ เมืองซึ่งให้บริการแก่ประชากรโดยรอบพื้นที่ สินค้าบางชนิดไม่มีจำหน่ายในเมืองเล็ก เนื่องจากมีจำนวนลูกค้าน้อยเกินกว่าที่จะเปิดจำหน่ายได้ (Threshold Population) ซึ่งสินค้าที่ไม่มีจำหน่ายในเมืองเล็กเรียกว่า สินค้าหายาก (High - Order Goods) และลูกค้ายินดีจะเดินทางไปซื้อที่ระยะทางใดๆ (Ideal Limit) แปรผันตามค่าใช้จ่ายในการเดินทาง สำหรับสินค้าหาง่าย (Low - Order Goods) มีรัศมีการจำหน่ายจำกัดเฉพาะเมือง (Lower Limit) และเมื่อนำพื้นที่ภายใต้ (Lower Limit) มาเรียงต่อกันจะเกิดช่องว่าง จึงเลื่อนให้พื้นที่คาบเกี่ยวเกิดเป็นพื้นที่ตลาดรูปหกเหลี่ยมด้านเท่าต่อเนื่อง¹⁷

4. ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศ

การค้าระหว่างประเทศ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ การค้าภายใต้ภาวะตลาดที่มีการแข่งขันสมบูรณ์ และการค้าภายใต้ภาวะตลาดที่มีการแข่งขันไม่สมบูรณ์

4.1. การค้าภายใต้ภาวะตลาดที่มีการแข่งขันสมบูรณ์

การค้าภายใต้ภาวะตลาดที่มีการแข่งขันสมบูรณ์ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศด้านอุปทาน และทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศด้านอุปสงค์

1. ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศด้านอุปทาน

เมื่อประเทศต่างๆเปิดการค้าแล้ว ประเทศหนึ่งจะส่งสินค้าใดเป็นสินค้าออกและสั่งสินค้าชนิดใดเป็นสินค้าเข้า โดยสินค้าส่งออก คือสินค้าที่มีต้นทุนการผลิตต่ำ มีความได้เปรียบด้านการผลิต ส่วนสินค้านำเข้า

¹⁶ นันทวัลย์ กิ่งรัชกุล , ภูมิศาสตร์การค้าตั้งถิ่นฐาน , หน้า 68

¹⁷ ชัยนิ วายลี , ภูมิศาสตร์เมือง , หน้า 51

เข้า คือ สินค้าที่เสียเปรียบด้านการผลิต ความได้เปรียบและความเสียเปรียบด้านต้นทุนการผลิต อธิบายจาก แรงงานและปัจจัยที่ใช้ในการผลิต

2. ทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศด้านอุปสงค์

เดวิด ริคาร์โด (David Ricardo , 1959) กล่าวว่า "ถ้ามีการค้าระหว่างประเทศเกิดขึ้น ประเทศหนึ่งจะส่งสินค้าออกที่มีความได้เปรียบในการผลิต และสั่งสินค้าเข้าที่มีความเสียเปรียบในการผลิต โดยใช้กฎว่าด้วย ความได้เปรียบเสียเปรียบ"¹⁸

จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill , 1972) ใช้ทฤษฎีมูลค่าระหว่างประเทศในการอธิบายว่า อัตราการค้าระหว่างประเทศ อยู่ระหว่างการแลกเปลี่ยนสินค้า 2 ชนิด ประเทศที่มีอัตราค่าจ้างสูง ประเทศนั้นจะส่งสินค้าออกน้อยลง และหากประเทศใดลดค่าเงินบาท ประเทศนั้นจะส่งสินค้าออกได้มากขึ้น ซึ่งทั้งอัตราค่าจ้างและอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ จะเป็นตัวปรับดุลการค้าระหว่างประเทศ

4.2 การค้าภายใต้ภาวะตลาดที่มีการแข่งขันไม่สมบูรณ์

เป็นภาวะตลาดที่สอดคล้องกับความเป็นจริง ซึ่งแบ่งตลาดออกเป็น 3 ประเภท คือ

- ภาวะกึ่งแข่งขันกึ่งผูกขาด คือ ภาวะตลาดที่มีบริษัทจำนวนมาก แต่ทำการผลิตสินค้าที่แตกต่างจากสินค้าทั่วไป

- ภาวะของตลาดที่มีผู้ผลิตหรือผู้ขายจำนวนน้อยราย

- ภาวะของตลาดที่มีการผูกขาดสมบูรณ์ คือ ภาวะตลาดที่มีการผลิตเพียงบริษัทเดียวในอุตสาหกรรมหรือการผลิตนั้นๆ

ภาวะตลาดที่แข่งขันไม่สมบูรณ์ จะมีการกีดขวางทางการค้าและประเทศที่มีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีจะทำให้อยู่ในฐานะที่ได้เปรียบ สามารถคิดค้นวิธีการผลิตที่ทันสมัย หรือทำให้ได้เปรียบในการผลิตสินค้าชนิดใหม่เพิ่มขึ้น

ประโยชน์ของการค้าระหว่างประเทศ

1. เป็นการเพิ่มรายได้และกำไรให้ผู้ผลิต
2. ทำให้ธุรกิจและอุตสาหกรรมที่ทำการผลิตแข่งขันกับสินค้าเข้า
3. เป็นประโยชน์แก่ผู้บริโภค ที่จะได้รับสินค้าที่มีคุณภาพและหลากหลาย
4. เพิ่มมาตรฐานการครองชีพของประชากร และเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ

ผลเสียของการค้าระหว่างประเทศ

1. ปัญหาการพึ่งพาอาศัยตลาดต่างประเทศ
2. ปัญหาด้านการป้องกันประเทศ ซึ่งจะเกิดในภาวะสงคราม
3. ปัญหาเกี่ยวกับความไร้เสถียรภาพทางเศรษฐกิจ
4. ลัทธิป้องกัน หรือการคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ
5. ภาวะดุลการค้า การที่ส่งสินค้าเข้ามามากในระยะยาว จะทำให้เกิดการขาดดุล

¹⁸ ศิววงศ์ สุวิเศษ , ทัศนคติและการแข่งขันการค้าระหว่างประเทศไทย (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช , 2533)

2.5. วิธีการวิเคราะห์การเติบโตทางเศรษฐกิจของเมือง

วิธีการวิเคราะห์การเติบโตทางเศรษฐกิจของเมือง ในการศึกษาครั้งนี้เลือกใช้ 2 วิธี คือการวิเคราะห์ส่วนแบ่งและส่วนแปรเปลี่ยน และการวิเคราะห์อัตราส่วนที่ตั้ง

2.5.1 การวิเคราะห์ส่วนแบ่งและส่วนแปรเปลี่ยน (Shift - Share Analysis)

การวิเคราะห์ส่วนแบ่งและส่วนแปรเปลี่ยน เป็นตัวแบบที่แสดงการเติบโตของเมือง อันเป็นผลมาจากการเติบโตของตัวแปรบางตัวในจังหวัด เปรียบเทียบกับการเติบโตทั้งหมดของภาค และการเติบโตของสาขาการผลิตเมื่อเปรียบเทียบกับสาขาการผลิตอื่นในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งตัวแบบดังกล่าวมีองค์ประกอบที่ใช้ในการอธิบายการเติบโตเศรษฐกิจของเมือง ได้แก่

1. Provincial Share คือ จำนวนมูลค่าเพิ่ม (value added) ที่เพิ่มขึ้นในจังหวัด หากการผลิตของจังหวัดเพิ่มขึ้นในอัตราเดียวกันกับการผลิตของภาค

2. Proportionality Shift (P - Shift) คือ จำนวนของการผลิตในจังหวัดที่แตกต่างจากการเพิ่มของการผลิตในภาค อันเป็นผลมาจากการกระจุกตัวของสาขาการผลิตใดสาขาการผลิตหนึ่ง

3. Differential Shift (D - Shift) คือการเติบโตทางเศรษฐกิจของจังหวัดอันเนื่องมาจากการที่มีสาขาการผลิตใดสาขาการผลิตหนึ่งที่เติบโตรวดเร็วในตัวจังหวัดเปรียบเทียบกับจังหวัดอื่นที่มีโครงสร้างเดียวกัน

การวิเคราะห์โดยวิธี การวิเคราะห์ส่วนแบ่งและส่วนแปรเปลี่ยน (Shift - Share Analysis) แสดงบทบาทและความสัมพันธ์ในจังหวัดเปรียบเทียบกับภาค ทำให้ทราบแนวโน้มการเติบโตทางเศรษฐกิจของจังหวัดและเป็นแนวทางในการตัดสินใจเลือกการพัฒนาจังหวัดโดยใช้สาขาการผลิตที่มีประสิทธิภาพเป็นตัวนำ

2.5.2 การวิเคราะห์อัตราส่วนที่ตั้ง (Location Quotient Analysis)

ตัวแบบฐานเศรษฐกิจเมือง ศึกษาโดยการแบ่งเศรษฐกิจในเมืองเป็น 2 ส่วน คือ ภาคฐาน (basic sector) หรือ ภาคส่งออก ซึ่งเป็นภาคที่นำรายได้เข้าสู่เมือง จากการส่งสินค้า และบริการออกไปขายนอกเมือง และ ภาคบริการ (service or non basic sector) ซึ่งเป็นภาคที่ผลิตสินค้าและบริการเพื่อขายในเมือง ดังนั้นภาคฐานจึงเป็นภาคเศรษฐกิจหลักที่ทำให้เมืองเติบโต เพราะการส่งสินค้าและบริการออกไปขายต่างเมืองทำให้รายได้ของเมืองเพิ่มขึ้น มีเครื่องมือหลายตัวที่ใช้หากิจกรรมเศรษฐกิจใดเป็นฐานเศรษฐกิจเมือง แต่ในการศึกษาส่วนนี้จะเลือกเครื่องมือ Location Quotient Analysis ในการวิเคราะห์

การวิเคราะห์อัตราส่วนที่ตั้ง (Location Quotient Analysis) ใช้อธิบายว่า จังหวัดที่ศึกษา มีความชำนาญพิเศษ (ซึ่งเกินกว่าระดับภาค) ในสาขาการผลิต และเมื่อมีความชำนาญเป็นพิเศษจึงเป็นที่คาดว่าส่งสินค้าที่ได้จากสาขาการผลิตดังกล่าวเป็นสินค้าออก ดังนั้นสาขาการผลิตที่มีความชำนาญพิเศษเป็นภาคฐาน¹⁹ วิธีการวิเคราะห์อัตราส่วนที่ตั้ง (Location Quotient Analysis) สามารถวิเคราะห์หาสาขาการผลิตใดเป็นภาคฐาน และหากมีการแบ่งย่อยสาขาการผลิตเป็นจำนวนมาก ค่า LO จะสะท้อนให้เห็นความเชี่ยวชาญพิเศษในการผลิตถูกต้องมากขึ้น

¹⁹ ประจักษ์ สกนทะลักษณ์ เอกสารบรรณวิชาวาระดับปริญญาตรีเมืองและภูมิภาค , หน้า 257